

УДК 159.944.3



*Поканевич О. А.,
начальник відділу
психологічного забезпечення
Центру забезпечення діяльності
Головного управління
Державної служби
з надзвичайних ситуацій
у м. Києві,
ад'юнкт науково-дослідної
лабораторії екстремальної
та кризової психології
Національного університету
цивільного захисту України*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ СТІЙКОСТІ ПОЖЕЖНИХ-РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано сучасний стан вивчення проблеми формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах.

***Ключові слова:** психологічна підготовка, працездатність, стрес-фактори, психічна стійкість, готовність до виконання завдань.*

В статье проанализировано современное состояние изучения проблемы формирования психологической готовности пожарных-спасателей к деятельности в особых условиях.

Ключевые слова: психологическая подготовка, трудоспособность, стресс-факторы, психическая стойкость, готовность к выполнению задач.

Psychological inexperience for operations during extinguishing fires, inadequacy of training level, emotional hyperexcitability cause extra psychological stress. Professional-psychological training is one of the possible means to raise personnel's endurance to negative factors of fires.

Keywords: *psychological inexperience, earning capacity, stress-factors, personnel's endurance, readiness to perform tasks.*

Мета статті – теоретичний аналіз понять психологічної готовності працівників ризиконебезпечних професій до діяльності в особливих умовах.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови, в яких працюють співробітники Державної служби з надзвичайних ситуацій України (далі – ДСНС), можливо в повній мірі розглядати як екстремальні. Вони супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, що виникають у наслідок значної кількості стрес-факторів, високої відповідальності за прийняті рішення, достатньої складності виконуваних дій, прискореним темпом діяльності, обґрунтованим ризиком для життя, дефіцитом часу на прийняття рішень тощо [8].

Результати досліджень показали, що стрес-фактори знижують функціональні резерви організму, погіршують психоемоційний стан рятувальників, останнє визначає не лише високі вимоги до рівня професійної підготовленості фахівців, але й до характеру психологічних чинників особистості, що зумовлюють психологічну готовність рятувальників до діяльності в складних екстремальних умовах [9].

Численні та багатопланові дослідження, проведені психологами, дозволили виокремити істотну психологічну якість – готовність співробітників ДСНС до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях.

Невміння співробітника контролювати власні психічний стан та дії призводять до негативних, і часто важких наслідків як по відношенню до себе, так і до оточуючих, зниження соціально-психологічної адаптації особистості в екстремальних умовах середовища є серйозною перешкодою для реалізації життєвого потенціалу фахівця.

Так, психологічна невідповідність до дій в епіцентрі гасіння пожежі, невідповідність професійної підготовки та надмірна емоційна збудливість особистості створюють передумови до розвитку додаткової психічної напруженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із можливих шляхів підвищення стійкості особового складу до негативних факторів пожежі є фахова професійно-психологічна підготовка. Під психологічною готовністю розглядається відповідна система психологічних і психофізіологічних характеристик суб'єкта, які забезпечують успішність та результативність дій окремих фахівців і спільної діяльності всієї групи рятувальників. Основні завдання психологічної підготовки особового складу підрозділів оперативно-рятувальної служби були запропоновані А. П. Симоновим та А. М. Столяренко [6; 9] і представляють собою певну систему підготовчих кроків, які мають на меті:

- озброєння особового складу підрозділів необхідними знаннями в галузі психології діяльності при гасінні пожеж;
- формування функціонально-професійної надійності і психологічної та вольової стійкості особового складу підрозділів до дії сукупності стрес-факторів, що виникають при гасінні пожеж;
- попередження розвитку негативних (небажаних) змін психічного стану та виконання помилкових дій особовим складом підрозділів при реалізації конкретного бойового завдання;
- формування постійної внутрішньої (психологічної) готовності з метою підвищення ефективності індивідуальних і, особливо, групових (колективних) бойових дій з метою рятування людей і гасіння пожеж за будь-яких умов пожежної складності.

На сьогодні навчально-матеріальна база для реалізації поставлених завдань розвинута в гарнізонах оперативно-рятувальної служби. Якщо тренування з відтворенням умов пожежі проводяться достатньо широко, то відповідна методика роботи не отримала наукового обґрунтування, але відомо, що виконання тренувальних і навантажених завдань у ситуаціях, що об'єктивно максимально відтворюють осередок пожежі, сприяють формуванню в рятувальників впевненості у власних силах і можливостях протипожежної техніки.

Моделювання реальних умов пожежі в процесі підготовки рятувальників не в повній мірі відповідає рівню наукових знань, часто зводиться до безсистемного відтворення одного або декількох факторів надзвичайної ситуації. При цьому в наковій літературі відсутній системний аналіз їх впливу на рятувальника, особливості ефективності служби рятувальників із різним досвідом підготовки та фахової діяльності. Аналіз психологічних станів, що переживають рятувальники при виконанні бойового чи тренувального завдання, в фаховій літературі не розглянутий і, як наслідок, питання ефективності, тобто

результативності процесу підготовки спеціалістів, залишається невивченим. Одним із найбільш серйозних недоліків при організації сучасної психологічної підготовки особового складу ДСНС залишається відсутність засобів психологічної діагностики та контролю за індукованими станами, дії яких зазнають рятувальники. Саме тому основними питаннями вдосконалення психологічної підготовки особового складу слід вважати розробку науково обґрунтованого процесу тренувань рятувальників у ситуаціях, що моделюють реальні екстремальні умови пожежі.

Систематичне виконання в екстремальних ситуаціях службових завдань не завжди забезпечує формування у фахівців психологічної підготовки, адекватної умовам реальної діяльності. Успішне вирішення завдання залежить від правильної організації навчання, адекватної підготовки (підведення) особистості до переживання стресового стану, якого у неї ще не виникало, шляхом послідовного впливу [6]. Це означає необхідність моделювання такої психологічної ситуації, яка б дала можливість активного психоемоційного ставлення людини до певного кола явищ, за умови реального відповідного конструкту. Слід відмітити, що основним видом такого роду занять вважаються фахові тренінги.

Застосування сучасних методів і методик психологічної підготовки є важливим підходом, що сприяє підвищенню рівня психологічної готовності бійців із вогнем до роботи у відповідних умовах, вони повинні бути, насамперед, практично спрямованими й доступними для вивчення особами різного рівня профпідготовки.

Важливо підкреслити, що професійно-психологічні якості й уміння у рятувальників необхідно починати формувати вже на початковому етапі з тим, щоб, по закінченню підготовки, вони могли б працювати за спеціальністю за умов використання скорочених термінів спеціальної підготовки фахівців ДСНС [2].

На цьому етапі підготовки необхідно адаптувати слухачів до відповідного навчання шляхом використання спеціального навчально-тренінгового курсу, під час якого формуються й розбудовуються професійно значимі якості фахівця, диференційовані за фахом і розроблені професіограми. До них відносяться: домінантність, уміння впливати на підлеглих, упевненість у собі, емоційна врівноваженість і стійкість до дій стресорів, саморегулювання емоційного стану, здійснення дій по досягненню оптимальної емоційної розрядки, готовність брати на себе відповідальність у вирішенні проблем, відповідальність і надійність

у виконанні поточних завдань, гнучкість поведінки за умови зміни обставин, уміння спілкуватися, ефективно взаємодіяти з людьми.

Більшість із вищезазначених якостей, необхідних для успішної діяльності рятувальника, є, в першу чергу, психологічними якостями. Таким чином професійно-психологічна підготовка повинна стати важливою складовою навчального курсу початкової підготовки пожежних рятувальників.

Вищенаведений навчально-тренінговий курс початкової професійно-психологічної підготовки розглядає найважливіші моменти, якими повинні оволодіти слухачі курсу початкової підготовки для того, щоб бути психологічно підготовленими до професійної діяльності в реальних умовах екстремальної ситуації.

В той же час цю підготовку потрібно проводити під керівництвом досвідчених психологів і практиків, які мають досвід роботи у відповідних умовах.

При проведенні навчально-тренінгового курсу з метою формування фахової психологічної підготовки можуть бути використані також методи психодіагностики (спостереження, бесіда, тестування), тренінги для розвитку професійної пам'яті, уваги й спостережливості, різні психофізіологічні тренінги для подолання перешкод (ускладнень, смуг перешкод, лабіринтів), тренінги з використанням елементів несподіванки, дефіциту часу, шумових і вогневих ефектів тощо.

Необхідність проведення практичних занять і тренінгів ґрунтується на вивченні психологічної закономірності, згідно з якою людина, яка неодноразово потрапляла в складні ситуації та справлялась з ними, має більше шансів вийти переможцем із наступної екстремальної ситуації, ніж та людина, яка ніколи в них до цього не потрапляла.

Важливим аспектом проблеми психологічної підготовки рятувальників є також діагностика рівня їх підготовленості до дій в екстремальних умовах. Прогнозування психічної стійкості по відношенню до впливу відповідної небезпечної ситуації повинно спиратись, у першу чергу, на діагностику спрямованостей особистості, мотивів її поведінки, ступеня сформованості професійно значимих психологічних якостей і на рівень професійної підготовки працівників ДСНС.

Висновки. Підводячи підсумок розгляду сучасного стану вивчення проблеми психологічної підготовки фахівців до роботи в екстремальних умовах діяльності і, зокрема, до діяльності рятувальників, можливо зробити наступні висновки:

1. Існує декілька підходів до визначення психічних станів осіб в екстремальних умовах діяльності. Головні протиріччя різних підхо-

дів авторів до вирішення цієї проблеми зумовлені, по-перше, складністю досліджуваних явищ, по-друге, різноплановим характером впливу екстремальних факторів на діяльність фахівців у напружених умовах ліквідації надзвичайної ситуації.

2. Активна підготовка рятувальників, що сприяє їх успішній діяльності в екстремальних умовах, може бути досягнута лише в процесі всебічної підготовки, яка включає психологічну підготовку за допомогою моделювання реальних ситуацій, що виникають під час служби. Такий науково обґрунтований підхід базується на фахових даних про детермінацію, динаміку та діагностику порушень психічних станів, що розвиваються в екстремальних ситуаціях фахової діяльності рятувальників.

Література:

1. *Александровский Ю. А.* Психогении в экстремальных ситуациях / Ю. А. Александровский, О. С. Лобастов. – М. : Медицина, 1991. – 244 с.

2. *Данилов В. А.* О путях формирования профессионально значимых качеств сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения / В. А. Данилов // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в вузах МВД СССР в современных условиях (Всероссийская научно-методическая конференции, 17–18 апреля 1979, г. Киев). – К., 1979. – 136 с.

3. *Дьяченко М. И.* Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : Изд-во БГУ, 1976. – 173 с.

4. *Лукашевич Н. П.* Психология труда : учеб.-метод. пособие / Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская, Е. И. Бондарчук ; под ред. Н. П. Лукашевича. – К. : МАУП, 1997. – 104 с.

5. *Леонова А. Б.* Психодиагностика функциональных состояний человека / А. Б. Леонова. – М., 1984. – 124 с.

6. Морально-психологическая подготовка личного состава к выполнению задач по защите конституционных прав граждан в условиях чрезвычайного положения при вооруженных конфликтах. – М. : Академия МВД России, 1995. – 38 с.

7. Психология экстремальных ситуаций : хрестоматия / сост. А. Э. Тарас, К. В. Сельченко. – М. : АСТ, 2002. – 480 с.

8. *Симонов А. П.* Психологическая подготовка пожарных / А. П. Симонов. – М., 1982. – 79 с.

9. *Столяренко А. М.* Психологическая подготовка личного состава органов внутренних дел / А. М. Столяренко. – М. : Академия МВД, 1987. – 69 с.